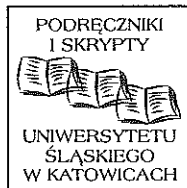


Dzieje języka artystycznego
w Polsce

Średniowiecze



NR 32

Aleksander Wilkoń

Dzieje
języka artystycznego
w Polsce

Średniowiecze

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Katowice 2004

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Jerzy Paszek

Recenzent
Kazimierz Ożóg

Publikacja dofinansowana ze środków
Komitetu Badań Naukowych
Projekt badawczy nr 2H01D 007 22 (PB-465/Fil/2002)

Spis treści

Parę uwag wstępnych 7

Część pierwsza

Początki literatury średniowiecznej

ROZDZIAŁ I

W kręgu *slavia romana* 13

ROZDZIAŁ II

Podział na okresy 19

ROZDZIAŁ III

Łacińskie początki (przełom X/XI wieku – pierwsza połowa XIII wieku) 21

Część druga

Literatura polskojęzyczna w XIII–XIV wieku

ROZDZIAŁ I

W kręgu stylu sekwencyjnego „dwójkowego”, augusty-
niańskiego 33

Bogurodzica 33

Krystus z martwych wstał je... 54

O, wszego świata wsztek lud 57

ROZDZIAŁ II

Kazania świętokrzyskie, czyli w kręgu *ars dictandi* . . . 75

Część trzecia

Język i style artystyczne w XV wieku

ROZDZIAŁ I	
Style w literaturze XV wieku	83
ROZDZIAŁ II	
W kręgu stylu dolorystycznego	89
<i>Posłuchajcie, bracia miła</i>	89
<i>Żołtaz Jezusow</i> Władysława z Gielniowa	101
ROZDZIAŁ III	
W kręgu stylu „radosnego” i „pięknego”	106
Pieśni o Marii Pannie	106
<i>Kwiatek czysty smutnego serca</i>	112
<i>Rozmyślanie przemyskie</i>	133
ROZDZIAŁ IV	
W stronę realizmu i potoczności	140
<i>Legenda o świętym Aleksym</i>	140
<i>De morte prologus</i>	145
ROZDZIAŁ V	
W stronę stylu dyskursywno-retorycznego	161
<i>Pieśń o Wklefście</i> Andrzeja Gałki z Dobczyzna	161
ROZDZIAŁ VI	
W stronę liryki	171
<i>Dusza z ciała wyleciała</i>	171
<i>W jedności, stałości serca mego...</i>	180
Uwagi końcowe	187
Bibliografia	197

Parę uwag wstępnych

W 2002 roku wydałem w ramach opracowania *Dzieje języka artystycznego w Polsce* tom zatytułowany *Język i style literatury baroku*; tak się złożyło, że okres ten opracowałem wcześniej. Teraz przyszła kolej na *Średniowiecze* i *Renesans*, które pierwotnie chciałem wydać łącznie, ale pracując nad średniowieczem, doszedłem do przekonania, iż epokę tę trzeba potraktować inaczej, na szczególnych prawach. Ten najdłużej trwający okres w nowożytnej literaturze europejskiej jest w Polsce krótszy o dwa wieki: literatura polska zaczyna się od *Bogurodzicy*, datowanej na drugą połowę XIII wieku, ale trwa dłużej – do około 1543 roku. Wcześniej panuje niepodzielnie w całym piśmiennictwie łacina, w początkach będąca prawie wyłącznie językiem duchownych przybyłych z Zachodu lub z Czech, dopiero najprawdopodobniej w drugiej połowie XII wieku szerząca się także wśród wykształconych Polaków, głównie księży i zakonników. Około drugiej połowy XVI wieku, a zwłaszcza przez cały wiek XVII, łacina staje się językiem polskiej sarmacji, pogłębiając bilingwizm polskiej kultury. Jestem zdania, że bilingwizm ten był zjawiskiem dla tej kultury ze wszech miar potrzebnym. Oba języki: łacina i polszczyzna, żyły długi czas w symbiozie, wzajemnie się dookreślając, uzupełniając, inspirując. Ich drogi rozeszły się tak napraw-

dę dopiero w drugiej połowie XX wieku, kiedy to język łaciński zniknął z programów nauczania gimnazjów i liceów. Wcześniej człowiek wykształcony w Polsce znał łacinę (a niekiedy także grekę), jeśli nią nie pisał, to przynajmniej rozumiał łacińską mszę czy uniwersytecką laudację. Tak było zwłaszcza w Krakowie, we Lwowie, w Wilnie, starych miastach uniwersyteckich, z humanistycznymi, tj. klasycznymi, gimnazjami.

Dzieje języka artystycznego w Polsce dotyczyć będą głównie literatury polskojęzycznej i historii polszczyzny literackiej. Nie mają one więc tak rozległe zakrojonego materiału, jak *Średniowiecze* T. Michałowskiej (1999), w którym szeroko zostało potraktowane piśmiennictwo w języku łacińskim, integralny składnik polskiej kultury. Skupiać będę uwagę głównie na utworach polskojęzycznych, osadzając je jednak szerzej, niż to czynili inni autorzy prac dotyczących historii polszczyzny, na łacińskim podłożu.

Jak wiemy, wpływy języka łacińskiego na polszczyznę literacką były wielkie, dotyczyły one różnych warstw systemu językowego (a także ortografii) oraz słownika wyrazów i struktur frazeologicznych. Ale bodaj największe wpływy widać na płaszczyźnie tekstów, ich form wersyfikacyjnych, genologicznych i stylistycznych.

Polski język literacki był szlifowany na wzorcach tekstów łacińskich. Większość literackich stylów staropolskich ma rodowód łaciński. Nie czeski, ale łaciński. Łacina – język religii i nauki, prawa i dyplomacji, o zasięgu europejskim, był zarazem językiem, by tak rzec, domowym, lokalnym. Wyedukowany Polak mógł się do niego w każdej chwili odwołać, nie musząc jechać do Pragi. Później nawet wszystko, co łacińskie, stanie się „szlacheckie, sarmackie”, i Polska będzie jedynym krajem w Europie, w którym cała klasa społeczna jest dwujęzyczna i łaciną można mówić poza murami kościoła czy uniwersytetu.

Ten stan rzeczy przygotowało właśnie średniowiecze.

Ale szczególne prawa tej epoki do innego jej traktowania wynikają z innych przyczyn. Literackie piśmiennictwo

polskie tego okresu jest bardzo skromne, nieproporcjonalnie szczupłe do czasu trwania okresu. Można je pomieścić w paru tomach.

Niektóre utwory tworzą do dziś filologiczne zagadki o wielu niewiadomych. J. Lewański pisał, iż sama poezja XV wieku „jako większy zbiór jest rzeczywiście mało czytelna, ponieważ sprawia na pierwszy rzut oka wrażenie chaotycznej mozaiki złożonej z drobnych różnorodnych kamyczków” (Lewański, 1978, s. 256). A zasłużony badacz i wydawca średniowiecznej literatury S. Vrteł-Wierczyński pisał: „Brak tej poezji piękności i artyzmu, brak wyrobienia formy literackiej”. I ta ocena, zapewne zbyt surowa, przeważała wśród historyków literatury i języka polskiego, pozostawiając średniowiecze jakoby w cieniu innych epok.

A przecież poetyckie i prozaiczne utwory średniowieczne to początki późniejszych gatunków, konwencji literackich i stylów. To także początki polskiego języka literackiego, który nie musiał mieć dialektalnego podłoża, aby mógł powstać i się rozwijać. Te początki, niekiedy nader interesujące i mające charakter wcale dynamiczny, każą nam dzisiaj traktować różne oceny typu „ojcem literatury polskiej był Mikołaj Rej” z rezerwą należną niemądrym banałom.

Staram się w tej części *Dziejów języka artystycznego w Polsce* przyjrzeć się bliżej tekstom, które początki te tworzyły. Będzie więc to tom przede wszystkim „analityczny”, z uwagą tropiący różne kamyczki mozaiki, o których pisał Lewański. Ale każda epoka literacka ma swoje właściwości i badacz powinien iść ich śladami. Średniowiecze to trudne i niejasne początki literatury, renesans to przede wszystkim wielkie indywidualności, a zarazem otwarcie literatury na wszystkie tematy i formy, barok – bujny rozwój wielu poetyk i stylów. A całą staropolską literaturę kształtują cechy, które wycisnęły na niej nie tyle piętno starości, ile wspólnych wartości, nawyków i poszukiwań.

Jesteśmy u źródeł literatury polskiej, jej języka i stylów. Źródeł, nad którymi trzeba się zatrzymać z cierpliwością i... pokorą.

Projektant okładki i stron działowych
Zenon Dyrszka

Redaktor
Małgorzata Pogłódek

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Irena Turczyn

Copyright © 2004 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszystkie prawa zastrzeżone

ISSN 1644-0552
ISBN 83-226-1383-0

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 400 + 50 egz. Ark. druk. 13,0.
Ark. wyd. 11,0. Przekazano do łamania w czerwcu
2004 r. Podpisano do druku w lipcu 2004 r. Papier
offset. kl. III, 80 g Cena 15 zł

Ośrodek Wydawniczy
Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP
„AUGUSTANA” sp. z o. o.
43-300 Bielsko-Biała, pl. ks. M. Lutra 3